

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО ВИКЛАДАЧА В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ

УДК 371.124:5

Т. А. Кухарчук

Професійне становлення молодого викладача вищого навчального закладу (ВНЗ) – це тривалий та напружений процес, який починається задовго до його першого входження до студентської аудиторії. Цьому присвячуються роки навчання в університеті, поглиблена самоосвіта в процесі опанування секретів професії, знайомство з кращими педагогічними практиками. Професійне становлення викладача-початківця відображає процес професійного розвитку, починаючи від професійної освіти через професійну адаптацію до професійної зрілості. Адаптація викладача-початківця до умов праці у ВНЗ займає особливе місце у професійному становленні, припадає на перші роки і може складатися більш чи менш успішно.

Професійна адаптація науковцями трактується як процес залучення молоді до трудової діяльності, що передбачає взаємодію індивіда та виробництва з метою досягнення такої відповідності між ними, яка якнайкраще забезпечує ефективну працю, згуртованість персоналу, задоволення матеріальних і духовних потреб, різнобічний розвиток особистості. Особливої уваги заслуговують випускники педагогічних університетів, специфіка адаптації яких обумовлена багатофункціональністю, поліструктурністю, поліпредметністю праці викладача ВНЗ.

Аналіз психологічної і педагогічної літератури свідчить, що проблема адаптації особистості знайшла досить широке відображення у роботах, присвячених адаптації працівників у промисловості (М. П. Будякіна, Т. Н. Вершиніна, І. О. Мілославова, Н. А. Свиридов та ін.), науці (П. Г. Белкін, Т. Л. Кончанін, О. М. Нікандров, А. А. Ясюкова та ін.) й інших сферах діяльності. Проблеми адаптації вчителів до роботи у школі в різних її аспектах вивчали О. Г. Мороз, С. В. Овдей, М. І. Педаяс, Л. М. Романишина,

В. О. Сластьонін, О. Г. Солодухова, Н. О. Чайкіна, Л. С. Шубіна та інші. Однак професійна адаптація молодого викладача до роботи у ВНЗ, що включає в себе опанування особистістю професійних знань і вмінь, формування професійно значущих якостей особистості й узгодження динаміки професійної соціалізації з динамікою професійних вимог, на сьогодні потребує подальшого дослідження.

О. Г. Мороз, досліджуючи явище професійної адаптації молодого вчителя, на основі цілісного підходу виокремив такі специфічні взаємопов'язані адаптаційні аспекти, як соціальний, соціально-психологічний, психологічний і власне професійний, наголошуючи на необхідності вивчення їх в єдності [2]. В. А. Сластьонін визначав адаптацію у соціологічному розумінні як “залучення особистості до певних видів діяльності, що виникає у даному соціальному середовищі” [4]. Тому професійну адаптацію педагога можна розглядати як основний елемент соціальної адаптації, що є завершальним етапом професійного самовизначення людини (професіоналізації) та робить можливою професійну діяльність. Для викладачів ВНЗ професійна адаптація як соціальне явище – це процес або результат процесу активної взаємодії особистості і соціального середовища з метою досягнення таких відносин між ними, які найкращим чином сприяють ефективності педагогічної діяльності, розвитку трудового колективу та задоволенню особистісних прагнень у професійній діяльності педагога. Тобто педагогічну адаптацію можна розглядати і як процес, і як результат процесу зближення образів “Я” та “Педагогічна професія”.

Я. Абсалямова зауважує, що адаптаційний процес, з одного боку, впливає на результати пристосування фахівця, вироблення в нього нових стереотипів поведінки і відповідних соціально-психологічних якостей, оскільки в діяльності відбувається формування особистості, її індивідуальності, виробляється системне ставлення до світу, до суспільства, до себе; а з іншого – регулюється самою особистістю залежно від уже сформованих її фахових якостей. Велике

значення при цьому має рівень підготовки людини до адаптування, що залежить від рівня необхідних знань, умінь, навичок, якостей, які вона має [1].

Професійна адаптація молодого викладача є комплексом соціально-психологічної та виробничо-технологічної адаптації (дидактичного і методичного вдосконалення педагога під час післядипломної освіти та самоосвіти), де процес професійної адаптації педагога є особистісною адаптацією, що має такі компоненти: адаптацію органів перцепції; фахових знань, умінь і навичок викладання предмета студентам ВНЗ; формування педагогічних здібностей.

Теоретичний аспект пов'язано з усвідомленням педагогом сутності навчально-виховного процесу у ВНЗ, поглибленням знань із предмету, засвоєнням теорії педагогіки вищої школи, певних положень психології і методики, необхідних для розробки курсу предмета та його реалізації. Практичний – з опануванням форм і методів викладання предмета студентам, виконанням навчальної, виховної, розвивальної функцій у навчально-виховному процесі ВНЗ. Виробничо-технологічний аспект пов'язано з теоретичним та практичним пристосуванням педагога до професійної діяльності. Тут основними чинниками впливу на дидактичну і методичну адаптацію є післядипломна освіта та самоосвіта як структурні складові освітньої системи, які мають забезпечити дієву допомогу молодим викладачам в опануванні специфіки нової для них професійної діяльності. Соціально-психологічний аспект професійної адаптації пов'язано з входженням особистості педагога в нове соціальне середовище і злиття із ним, що значною мірою залежить від такого чинника як колектив.

Досліджуючи процес адаптації викладачів-початківців, нами виокремлено проблеми у професійній діяльності педагогів: ускладнення у формуванні окремих структурних компонентів педагогічної діяльності, дидактичні ускладнення, проблеми у налагодженні стосунків з студентами, нездатність до конструктивної взаємодії з колегами тощо. Тому мета статті полягає у виявленні особливості професійної адаптації молодого викладача в колективі.

Загалом стосунки молодшої людини з колективом можуть складатися на таких рівнях:

1) зрівноваження, змістом якого є встановлення рівноваги між середовищем та індивідом. Індивід ознайомлюється зі специфікою діяльності, встановлює соціальні контакти;

2) псевдоадаптація – зовнішнє пристосування при внутрішньому неприйнятті норм і цінностей середовища;

3) пристосування – взаємне визнання середовищем та індивідом ціннісних орієнтацій одне одного;

4) уподібнення – процес, що характеризується повною психологічною переорієнтацією індивіда.

Професійна адаптація молодого викладача ВНЗ, особливо у перші два роки роботи, характеризується високим емоційним напруженням. Насамперед, у цей період початківець, який ще тільки опановує нову царину життя і діяльності, робить чимало помилок, зазнає постійних невдач. Також йому здається, що всі бачать його похибки, негативно його оцінюють. Ця залежність від соціального оцінювання зберігається ще з навчального закладу, де інша людина (викладач) виступала в ролі “головного судді” діяльності та поведінки студента, а власні критерії оцінювання і механізми самовідповідальності ще не було відпрацьовано. Інколи такі відчуття спричинюють засмучення, а інколи – навіть розчарування. У цей період для молодих викладачів притаманним є недиференційоване спілкування з оточенням, що знову ж породжує емоційні переживання молодого педагога. Негативні оцінки, вияви критичного ставлення з боку оточення він сприймає незалежно від того, хто їх висловлює. Для більшості початківців неабияку складність становить перенесення позитивного досвіду спілкування з колегами (рівень усвідомлення, ефективні прийоми, необумовлене прийняття, визнання тощо) на спілкування з студентами (співвіднесення, осмислення, інтеграція). Проте, глибокою є радість від перших успіхів, саме вона дає сили для продовження діяльності, творчого

пошуку, подолання труднощів адаптації, підвищення загального тону вчителя.

Досліджуючи процес адаптації особистості, Н. А. Свиридов підкреслює, що “адаптація особистості в колективі зумовлює стабільність і стійкість колективу, підвищує його згуртованість, що сприяє нормальному функціонуванню та вдосконаленню колективу, з одного боку, виявленню творчих можливостей особистості, її розвитку – з іншого” [3]. Успішність соціальної адаптації визначається широтою, інтенсивністю, значущістю спілкування вчителя у своєму професійному середовищі, прагненням зберігати контакти і взаємодіяти з усіма його суб’єктами.

Н. О. Чайкіна вважає, що професійна адаптація – це процес взаємодії особистості та соціального середовища з метою досягнення такої відповідності між ними, яка найбільшою мірою забезпечує ефективну роботу, розвиток колективу й особистісне задоволення [5]

У конкретному колективі молодий фахівець повинен вибрати оптимальний режим поведінки, тобто спрямувати всі свої фізичні і духовні сили на виконання основних завдань навчання та виховання. Адаптований педагог у своїй діяльності якраз і наближується до такого стану. Відповідно, адаптація – це, насамперед, передумова успішного функціонування фахівця в певному колективі або соціальній ролі. Але адаптація, з іншого боку, – це процес взаємодії індивіду та колективу. Тобто колектив, впливаючи на викладача, у свою чергу, піддається його впливу. Формувальний вплив колективу значною мірою залежить від того, наскільки мета і завдання колективу усвідомлені його членами та сприймаються ними як свої особисті. Адаптованість випускника вносить у педагогічний колектив нові якості і риси: єдність особистих та колективних інтересів, згуртованість і злагодженість, активність у підтримці цілей колективу та, як результат, – значно вищий ступінь стійкості і стабільності, оскільки адаптований член колективу орієнтується на роботу саме в цьому колективі. Саме звідси випливає, що професійна адаптація впливає на розвиток колективу.

У процесі професійної адаптації реалізуються мрії, надії та вимоги викладача, його ціннісна орієнтація, котра, формуючись на основі потреб і інтересів педагога, виступає як соціально-педагогічний механізм, який спрямовує діяльність на досягнення мети і вказує засоби для її реалізації. Отже, професійна адаптація позитивно впливає на розвиток особистості викладача-початківця. Дійсно, більш або менш довге перебування викладача в одному і тому ж колективі є необхідною умовою досягнення педагогічної майстерності, його професійного зростання. І, навпаки, коли фахівець професійно не адаптувався в колективі, коли він часто з одного ВНЗ переходить в інший, його професійне зростання значно сповільнюється.

О. Г. Мороз вважає, що без професійної адаптації викладачів не може бути педагогічного колективу, а без нього є неможливим їх професійне становлення [2, с. 103]. Процес адаптації сприятливо діє на розвиток різноманітних сторін особистості. Пристосування до основної ситуації, своєрідність нових соціальних характеристик, набуття нових умінь і досвіду – усе це викликає якісні зміни та перебудову самої особистості, її професіональний розвиток. Найбільш помітні зміни в людині відбуваються в процесі набуття нового вміння, тоді, коли раніше встановлені шаблони поведінки виявляються неадекватними за нових обставин.

Процес адаптації молодого викладача ВНЗ – динамічний процес, під час якого реалізуються взаємні вимоги, інтереси і бажання особистості та колективу, удосконалюються їхні відносини. Безперервні зміни, що відбуваються в колективі, зумовлюють перебудову в поведінці самого викладача. Також відбувається становлення нормальних взаємовідносин у колективі. З настанням стану адаптованості у викладача-початківця з'являється почуття задоволеності роботою в колективі, почуття самосвідомості, колективізму, відповідальності і впевненості в здійсненні своїх цілей та планів саме в цьому колективі. Такий стан сприяє створенню в колективі атмосфери довіри, свободи дій і сприяє розквіту внутрішніх творчих сил педагога. У такому згуртованому колективі молоді педагоги разом переживають успіхи та

невдачі, емоційні зв'язки зі своїми студентами, ступінь визнання особистості педагога, задоволення інтелектуальною і моральною атмосферою в закладі. Навпаки, неадаптованість педагога супроводжується порушенням міжособистісних відносин, викликає напруження, що негативно впливає на мікроклімат колективу та змушує молодого фахівця шукати новий колектив, де він міг би спокійно і корисно працювати.

Отже, соціально-психологічна адаптація молодого вчителя визначається ступенем входження особистості (як суб'єкта спілкування) у систему внутрішньогрупових відносин, виробленням зразків мислення та поведінки, які відображають систему цінностей, норм колективу, набуття, закріплення і розвиток умінь, навичок міжособистісного спілкування у колективі. Об'єктивними показниками реалізації цього елемента адаптації молодого вчителя є: рівень спілкування, система комунікацій, традиції, норми, цінності педагогічного та студентського колективу, статус особистості в колективі. Суб'єктивно для молодого вчителя соціально-психологічна адаптація відображається у почутті єдності з педагогічним колективом, корисності для нього, у прийнятті ціннісних орієнтацій педагогічного колективу. Найбільш оптимальним для самопочуття молодого спеціаліста є те, що не тільки він визнає систему цінностей, орієнтацій та поглядів педагогічного середовища, але разом з тим колектив визнає і враховує особистісні цінності фахівців. Таке задоволення взаємовідносинами у колективі буде досягнуто тоді, коли молодий педагог використовує основний засіб (провідний тип діяльності) цього елемента професійної адаптації – спілкування. Такі важливі показники, як уміння налагоджувати ділові зв'язки, відпрацьовувати систему взаємопорозуміння та взаємодопомоги, легкість і доступність спілкування, реалізуються у процесі здійснення такого механізму, як колективістична ідентифікація фахівця. Прискоренню адаптації сприяє пізнання та прийняття системи взаємовідносин у педагогічному і студентському колективах. У результаті адаптаційного процесу формується ціннісно-орієнтаційна єдність новачка та педагогічного колективу. Ця єдність виникає в адаптованій

особистості після пізнання, засвоєння колективних і групових норм та ідеалів. Емоційне самопочуття молодого вчителя в цьому випадку є одним із показників його соціально-психологічної адаптації.

Отже, оскільки за своєю структурою професійна адаптація містить власне професійну адаптацію (пов'язану з предметом професійної діяльності й умовами її виконання) і соціально-психологічну адаптацію (пов'язану зі ставленням до організації, керівника, колективу, задоволеністю положенням у колективі), які тісно взаємодіють між собою, то необхідно підвищити ефективність управління професійною адаптацією викладачів ВНЗ. Вирішальну роль у процесі адаптації особистості в колективі відіграють соціально-психологічні чинники, пов'язані з управлінською діяльністю керівників: психологічна компетентність завідувачів кафедр з проблем управління професійною адаптацією викладачів; особливості їх особистісної спрямованості та стилю керівництва; особливості психологічної атмосфери в педагогічному колективі, що мають сприяти розкриттю професійного потенціалу особистості, досягненню належного рівня професійної успішності, пристосованості до умов діяльності кафедри, забезпечення емоційної стабільності, досягненню узгодженості організаційних, групових і особистих цілей, інтересів.

Список використаної літератури

1. Абсалямова, Я. Професійна адаптація молодих викладачів іноземної мови до роботи у вищих технічних навчальних закладах / Абсалямова Яна // Рідна школа. – 2006. – №7(918). – С. 41–44.
2. Мороз, А. Г. Професійна адаптація молодого учителя / А. Г. Мороз. – К., 1998. – 329 с.
3. Свиридов, Н. А. Соціальна адаптація людини к складним виробничим умовам / Н. А. Свиридов // Соц. исследования. – 1980. – №3. – С. 67–73.
4. Слостенин, В. А. О професійній адаптації молодого учителя / В. А. Слостенин // Советская педагогика. – 1976. – №3. – С. 88–95.

5. Чайкина, Н. А. Теоретический обзор по проблеме профессиональной адаптации / Н. А. Чайкина. – Полтава, 1988. – 56 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Полюк В. С.